

ОКРЕМІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНОГО ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНО ПРОТИПРАВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ В УКРАЇНІ

SOME FEATURES OF GENERAL SOCIAL PREVENTION OF CRIMINALLY ILLEGAL ACTIVITIES OF MINORS IN UKRAINE

Сизоненко А.С., к.ю.н., доцент, заслужений юрист України,
перший заступник директора

Департамент персоналу Міністерства внутрішніх справ України

У статті розглядаються окремі особливості загальносоціального запобігання кримінально протиправній діяльності неповнолітніх осіб в Україні. Указується, що загальносоціальне запобігання ювенальній злочинності має охоплювати широке коло заходів, що стосуються різних аспектів забезпечення нормальної життєдіяльності, навчання, виховання, змістовного дозвілля й охорони здоров'я неповнолітніх осіб. З огляду на багатоманітність таких заходів і залучення до їх реалізації значної кількості суб'єктів, перед державою постає завдання стосовно нормативно-правового закріплення та планування здійснення цих заходів з урахуванням наявних фінансових, організаційних та інших можливостей. Автор зазначає, що зіставлення змісту окремих нормативно-правових актів указує на те, що з окремих питань їх положення частково дублюються. При цьому через відсутність політичної спадкоємності й інші чинники окремі заходи, передбачені раніше прийнятими програмними документами, фактично залишаються нереалізованими. Наявність великої кількості прийнятих у різний час програмних документів, які частково перетинаються між собою за змістом, за відсутності належного контролю за виконанням задекларованих заходів призводить до невпорядкованості в діяльності виконавців цих програм і стратегій, що в підсумку негативно впливає на ефективність державної соціальної молодіжної політики, у тому числі на стан загальносоціального запобігання ювенальній злочинності. Підсумовується, що на сучасному етапі уповноваженим органам державної влади доцільно здійснити комплексний перегляд раніше прийнятих програмних документів і моніторинг стану виконання кожного з них включно з виконанням загальносоціальних заходів щодо запобігання ювенальній злочинності. Результатом такої роботи має стати впорядкування та взаємоузгодження змісту чинних стратегій і програм, актуалізація їх окремих положень (у тому числі з урахуванням відповідних напрацювань кримінологічної науки) та забезпечення своєчасного виконання запланованих заходів на засадах координації діяльності різних органів.

Ключові слова: неповнолітній, злочинність, загальносоціальне запобігання, протидія, кримінальне законодавство, злочин.

The article considers some features of general social prevention of criminally illegal activities of minors in Ukraine. It is stated that the general social prevention of juvenile delinquency should cover a wide range of measures related to various aspects of ensuring a normal life, education, upbringing, meaningful leisure and health care for minors. Given the diversity of such measures and the involvement of a significant number of actors in their implementation, the state faces the task of legal consolidation and planning of these measures, taking into account the available financial, organizational and other opportunities. The author notes that the comparison of the content of certain regulations indicates that on some issues their provisions are partially duplicated. At the same time, due to the lack of political continuity and other factors, some measures provided for in the previously adopted policy documents, in fact, remain unimplemented. The presence of a large number of program documents adopted at different times, which partially overlap in content, in the absence of proper control over the implementation of declared measures leads to disorder in the activities of executors of these programs and strategies, which ultimately negatively affects including the state of general social prevention of juvenile delinquency. It is concluded that at the present stage it is expedient for the authorized state authorities to carry out a comprehensive review of previously adopted program documents and monitor the implementation of each of them, including the implementation of social measures to prevent juvenile delinquency. The result of such work should be streamlining and harmonizing the content of existing strategies and programs, updating their individual provisions (including taking into account the relevant developments in criminology) and ensuring timely implementation of planned activities on the basis of coordination of various bodies.

Key words: juvenile, crime, general social prevention, counteraction, criminal legislation, crime.

Сьогодні кримінологія активно розвивається як наука кримінально-правового циклу. При цьому низка питань досі залишається невирішеною. Одним із таких питань є злочинність неповнолітніх осіб, котра має негативну тенденцію до зростання. Саме тому актуальною видається розробка сучасних стратегій запобігання цьому явищу. У складниках механізму запобігання ювенальній злочинності чільне місце належить загальносоціальним заходам. Зазначені заходи становлять загальне підґрунтя для зниження негативного впливу основних соціально-економічних детермінант злочинної поведінки неповнолітніх осіб, створюють передумови для більш ефективного застосування інших запобіжних заходів на спеціально-кримінологічному й індивідуальному рівнях. Отже, урахувавши вказане, вважаємо за доцільне зупинитися на цій проблемі детальніше.

Отже, однією з проблем є забезпечення нормального життя окремих категорій неповнолітніх. Нині, згідно з чинною редакцією ст. 14 Закону України «Про зайнятість населення», передбачено додаткові гарантії в сприянні працевлаштуванню дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб, яким виповнилося 15 років і які за згодою одного з батьків або особи, яка їх замінює, можуть як виняток прийматися на роботи. Для працевлаштування цієї категорії осіб підприємствам, установам та організаціям з чисельністю штатних працівників понад

20 осіб встановлено квоту в розмірі 5 відсотків середньо-облікової чисельності штатних працівників за попередній календарний рік [1]. Закріплення такого правила заслуговує на позитивну оцінку. Разом із тим з встановленням зазначеної квоти доцільно запроваджувати й інші механізми, які б сприяли заінтересованості роботодавців у працевлаштуванні зазначеної категорії осіб. Одним із таких механізмів може стати надання роботодавцям державної підтримки у вигляді часткового відшкодування витрат на оплату праці вищевказаних осіб.

Для запобігання ювенальній злочинності на загальносоціальному рівні потрібним є й ужиття відповідного комплексу заходів у сфері культури та духовно-патріотичній сфері. У цьому контексті заслуговує на підтримку думка науковців, котрі наголошують, що духовне й моральне благополуччя молодіжного середовища значною мірою залежить від благополуччя матеріального, однак повністю ним не визначається. Підвищення рівня життя, матеріального добробуту не гарантує й не забезпечує подолання бездуховності, деформацій правосвідомості, викривленої системи цінностей, а створює лише для цього сприятливий ґрунт. Змінити на краще молодь як цілісну продуктивну силу суспільного прогресу не вдається без зміни колективного мислення, опори на культурні, моральні, правові цінності, світоглядні уявлення [2, с. 320]. Загальнозапобіжний ефект

мають заходи з підтримки й розвитку культури в суспільстві, збереження духовно-моральної спадщини, оскільки достовірно встановлено, що освітній і культурний рівень людей, їхня вихованість, духовність, відданість кращим народним традиціям, правова освіченість і не тільки утримують людей від учинення злочинів [3, с. 426].

Зважаючи на те що в сучасному суспільстві світогляд неповнолітніх осіб формується за значного впливу засобів масової інформації, першочергового значення набуває завдання стосовно зниження негативного складника такого впливу з одночасним посиленням позитивних можливостей засобів масової інформації в цій сфері. У цьому контексті не втрачають актуальності пропозиції О.І. Бугери, згідно з якими основними напрямками загальносоціального запобігання злочинності неповнолітніх стосовно діяльності засобів масової інформації можуть бути підвищення загального якісного рівня інформаційного забезпечення, спрямованість програм на суттєве підвищення ідеологічних і моральних якостей людини загалом і неповнолітніх зокрема; суттєве зменшення масштабів поширення інформаційного продукту з елементами насильства, агресії та жорстокості; збільшення частки інформації культурологічного й просвітницького спрямування; удосконалення змісту соціальної реклами з пропаганди здорового способу життя; підвищення рівня правосвідомості неповнолітніх; розробка й оприлюднення методичних рекомендацій щодо проведення виховної роботи серед неповнолітніх для педагогів і батьків неповнолітніх щодо вибору інформаційної продукції; створення громадського телерадіомовлення [4, с. 117–137].

Досліджуючи питання впливу засобів масової комунікації (далі – ЗМК) на формування злочинної поведінки молоді, О.І. Напиральська наголосила на тому, що основним засобом зменшення інтенсивності такого впливу є саме загальносоціальне запобігання. У цьому контексті авторкою запропоновано основні напрями запобігання негативному впливу ЗМК на молодь, а саме: організацію дозвілля молоді й пропаганду, зокрема, через ЗМК, здорового способу життя; збільшення кількості та якості освітніх і просвітницьких молодіжних телепрограм; упровадження в навчальні плани курсів медіаосвіти; роз'яснення механізмів впливу ЗМК на людину й ознайомлення зі шляхами протидії йому; удосконалення системи контролю за доступом дітей до ЗМК; віктимологічне запобігання негативному впливу ЗМК на молодь і протидію масовій віктимізації населення через ЗМК; реформування законодавства України у сфері обмеження негативного впливу ЗМК на молодь; розробку ефективної державної політики у сфері регулювання суспільних відносин в Інтернеті; упровадження єдиного вікового рейтингу класифікації всієї аудіовізуальної продукції; установа обмежень доступу до окремих видів інформаційної продукції в комп'ютерних залах; удосконалення механізмів контролю за дотриманням суспільної моралі; зміни в підходах до підготовки інформаційної продукції та її змісту; упровадження самообмежувальних норм для журналістів; пропаганда в ЗМК негативного ставлення до злочинності й злочинної субкультури; підвищення ефективності співробітництва органів внутрішніх справ із ЗМК [5, с. 12].

У ракурсі досліджуваного питання становлять інтерес і пропозиції В.І. Галагана щодо внесення змін до Закону України «Про захист суспільної моралі» стосовно захисту неповнолітніх від негативного впливу продукції, забороненої чи обмеженої до обігу на території України. Зокрема, запропоновано закріплення в цьому Законі заборони на використання в рекламі, у телевізійних і радіо-програмах (передачах), що розповсюджуються протягом ефірного часу в добовому відрізьку з 6:00 до 23:00, окрім каналів з обмеженим доступом, у мобільному контенті, у комп'ютерних іграх та інших іграх для дітей, у продукції друкованих засобів масової інформації та видавничій

продукції, розрахованій на неповнолітніх, а також у фільмах, що не мають обмеження глядацької аудиторії, дитячій відео- й аудіопродукції, дитячих видовищних заходах елементів насильства та жорстокості, демонстрація тіл померлих чи важко поранених людей або інших живих істот, сцен, у тому числі кривавих, що викликають страх чи жах, заохочують каліцтво чи самогубство, актів вандалізму, позитивного оцінювання насильства. Водночас автор вважає необхідним започаткувати на центральних телерадіоканалах цикли освітніх програм, спеціально розрахованих на підлітково-молодіжну аудиторію, у яких доступно для них мовою надавати основи правових знань, оперативно інформувати про зміни в законодавстві, давати тлумачення нормам закону та пояснювати особливості їх застосування [6, с. 167–169].

Розглядаючи проблеми загальносоціального запобігання ювенальній злочинності, В.О. Пелішенко також наголошує, що в умовах розвитку масових комунікацій і ЗМІ з'являються великі ресурси для передач і публікацій на правові теми, консультацій за участю науковців, юристів, співробітників правоохоронних органів. Необхідне посилення правового виховання та просвітництва, яке обґрунтує соціальну, етичну, моральну, правову шкоду злочинної поведінки молоді. Отже, постає загальнодержавне завдання підвищення рівня правової культури, правової свідомості молодіжного середовища [7, с. 128].

Також доволі слушною є думка Б.М. Головкина, котрий відзначає, що загальнопревентивне значення має відродження закладів військово-патріотичного спрямування та розвиток скаутського молодіжного руху. Зайняти бездіяльний період молоді, особливо мешканців депресивних територій, можна шляхом утворення мережі таборів, загонів, команд, громадських організацій скаутського спрямування на чолі з учасниками бойових дій, ветеранами спецслужб, відставними офіцерами. Останні авторитетно й переконливо в просвітницько-навчальних і пригодно-ігрових формах здійснюватимуть військово-патріотичне виховання, сприятимуть розвитку суспільно корисних особистих рис, навичок адаптації до складних життєвих обставин, виживання в екстремальних ситуаціях і конструктивного розв'язання життєвих проблем [2, с. 328–329].

Ще одним важливим напрямом запобігання ювенальній злочинності має стати посилення протидії домашньому насильству, адже, якщо підліток зазнає негативний вплив, тиск оточуючих і свого соціального середовища, він сам стає агресором, який нападає. Якщо підліток зазнавав фізичного насильства, то вірогідність того, що він скоїть злочин із застосуванням фізичного насильства, досить висока. Насильство в сім'ї призводить до деконструкції моральних, гуманістичних засад сімейного виховання, до зростання кількості неповнолітніх безпритульних, до втягнення неповнолітніх у кримінальну діяльність. За таких обставин покращення заходів превенції насильства в сім'ї стає головним завданням не тільки правоохоронних органів, а й усього суспільства [7, с. 123–128; 8, с. 128].

У 2017 році на заміну раніше чинному Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» прийнято Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Цим Законом, зокрема, передбачено низку заходів у сфері запобігання домашньому насильству, серед яких: 1) вивчення ситуації та збір згрупованих за статтю статистичних даних про факти домашнього насильства; 2) організація і проведення галузевих і міжгалузевих досліджень стану, причин і передумов поширення домашнього насильства, ефективності законодавства у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та практики його застосування; 3) організація й проведення серед населення, у тому числі серед дітей і молоді, інформаційних кампаній щодо запобігання та протидії домашньому насильству, роз'яснення його форм, проявів і наслідків; 4) розроблення

й упровадження в навчальних закладах навчальних і виховних програм з питань запобігання та протидії домашньому насильству, у тому числі стосовно дітей; 5) залучення засобів масової інформації до проведення просвітницьких кампаній, спрямованих на виконання завдань у сфері запобігання домашньому насильству, зокрема формування небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед постраждалих дітей, усвідомлення необхідності невідкладного повідомлення про випадки домашнього насильства, зокрема до колцентру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей; 6) організація та проведення спільних і спеціалізованих тренінгів і семінарів для фахівців, які працюють у сфері запобігання й протидії домашньому насильству, а також для працівників правоохоронних органів і суддів [9].

Започаткування реалізації зазначених заходів дало змогу певною мірою покращити стан запобігання домашньому насильству, а відповідно, спричинених ним інших негативних соціальних явищ включно із ювенальною злочинністю. Разом із тим проблема домашнього насильства залишається вкрай серйозною для українського суспільства, що вказує на необхідність пошуку та застосування додаткових засобів для її вирішення. Одним із таких засобів може стати врядування в Україні позитивного досвіду Республіки Польща стосовно запровадження процедури «Блакитні картки» для узагальнення інформації щодо осіб, яка стали жертвою домашнього насильства, і притягнення осіб, що вчиняють таке насильство, до відповідальності. Нині відповідна ідея відображена в Проекті Закону про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (від 20.09.2021 реєстр. № 6074), який перебуває на розгляді Верховної Ради України [10].

При впровадженні комплексу заходів загальносоціального запобігання ювенальній злочинності окрему увагу варто приділити посиленню профілактики вживання неповнолітніми особами алкоголю й наркотичних речовин, адже таке вживання є однією з основних детермінант вчинення злочинів. У цьому контексті заслуговують схвальної оцінки рекомендації фахівців, сформульовані за результатами дослідження в рамках міжнародного проекту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин – ESPAD». Визначено, що одним із важливих аспектів формування в підлітковому середовищі здорового способу життя є усвідомлення підлітками та молоддю цінності власного здоров'я, що має бути забезпечено в тісній співпраці між самими підлітками, батьками, викладачами й іншими фахівцями закладів освіти, соціальними працівниками, психологами, а також медичними працівниками. Ураховуючи успішне впровадження курсу «Основи здоров'я», необхідно продовжувати систематичну освітню роботу з підлітками у сфері формування відповідального ставлення до власного здоров'я та способу життя з урахуванням їхніх статево-вікових особливостей і вимог часу. У програмах підготовки й перепідготовки працівників закладів освіти варто звернути особливу увагу на впровадження інтерактивних інноваційних методів і підходів до профілактики вживання психоактивних речовин. Доцільною є підтримка й розвиток соціальних проектів і програм профілактики вживання алкоголю та спроби наркотичних речовин, ініційованих молодими людьми для формування соціальної політики окремих об'єднаних територіальних громад, населених пунктів, районів тощо. З метою зменшення рівня доступності алкоголю й тютюну необхідно здійснювати контроль їх доступності шляхом регулювання кількості офіційних пунктів продажу, обмеження числа ліцензій і зменшення кількості годин і днів продажу алкоголю й тютюну, а також посилення відповідальності за недотримання вимог чинного законодавства та правил торгівлі алкоголем і тютюновими й нікотинними виро-

бами. Необхідним є активне залучення молоді до громадського контролю за дотриманням нормативних актів і впровадженням програм, спрямованих на підтримку здорового способу життя, зокрема щодо заборони продажу тютюнових виробів та алкогольних напоїв неповнолітнім, куріння й уживання алкоголю в громадських місцях тощо. Водночас потрібним є посилення превентивної освіти з питань користування інтернет-ресурсами, адже сучасне цифрове середовище – це нові ризики (від кібербулінгу та продажу психоактивних речовин до дитячої порнографії). Курс з медіаграмотності й медіабезпеки може стати частиною навчальної програми в рамках загальної середньої та середньої спеціальної освіти [11, с. 104].

Поряд із цим варто погодитися з думкою О.С. Стеблинської, котра наголошує, що позитивний вплив у вирішенні питання запобігання злочинам, які вчиняються неповнолітніми в стані сп'яніння, мало б бути систематичне проведення медичних оглядів учнів у школах. Як свідчить практика, медогляди в школах проводяться не частіше одного разу на рік і лише шкільними терапевтами. Отже, медичні огляди варто проводити частіше й з обов'язковою участю лікарів-наркологів. Зазначене дало б змогу на ранніх стадіях уживання алкоголю чи наркотиків запобігти продовженню алкоголізації чи наркотизації підлітків, відповідно, зменшити кількість злочинів, які вчиняються неповнолітніми в стані сп'яніння [8, с. 144–145].

Таким чином, можна констатувати, що загальносоціальне запобігання ювенальній злочинності має охоплювати широке коло заходів, що стосуються різних аспектів забезпечення нормальної життєдіяльності, навчання, виховання, змістовного дозвілля й охорони здоров'я неповнолітніх осіб. Зважаючи на багатоманітність таких заходів і залучення до їх реалізації значної кількості суб'єктів, перед державою постає завдання стосовно нормативно-правового закріплення та планування здійснення цих заходів з урахуванням наявних фінансових, організаційних та інших можливостей.

Разом із тим виконання зазначеного завдання супроводжується суттєвими ускладненнями. Так, протягом останніх років на державному рівні різними органами влади прийнято низку програмних документів, які стосуються різних питань забезпечення прав і законних інтересів неповнолітніх осіб, у тому числі передбачають комплекс заходів, що прямо чи опосередковано можуть сприяти запобіганню ювенальній злочинності на загальносоціальному рівні. Зокрема, серед таких програмних документів можна назвати Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року (затверджена Указом Президента України від 22 жовтня 2012 р. № 609/2012) [12]; Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки (схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 р. № 526-р) [13]; Державну соціальну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 453) [14]; Національну стратегію реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року (схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027-р) [15]; Національну молодіжну стратегію до 2030 року (затверджена Указом Президента України від 12 березня 2021 р. № 94/2021) [16]; Державну цільову соціальну програму «Молодь України» на 2021–2025 роки (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 2 червня 2021 р. № 579) [17]; Поряд із цим Міністерством цифрової трансформації України також ініційовано розробку Національної стратегії захисту дітей в цифровому середовищі на 2021–2026 роки [18].

Зіставлення змісту цих документів указує на те, що з окремих питань їх положення частково дублюються.

При цьому через відсутність політичної спадкоємності й інші чинники окремі заходи, передбачені раніше прийнятими програмними документами, фактично залишаються нереалізованими. Наявність великої кількості прийнятих у різний час програмних документів, які частково перетинаються між собою за змістом, за відсутності належного контролю за виконанням задекларованих заходів призводить до невпорядкованості в діяльності виконавців цих програм і стратегій, що в підсумку негативно впливає на ефективність державної соціальної молодіжної політики, у тому числі на стан загальносоціального запобігання ювенальній злочинності.

Зважаючи на це, на сучасному етапі уповноваженим органам державної влади доцільно здійснити комплексний перегляд раніше прийнятих програмних документів і моніторинг стану виконання кожного з них включно з виконанням загальносоціальних заходів щодо запобігання ювенальній злочинності. Результатом такої роботи має стати впорядкування та взаємоузгодження змісту чинних стратегій і програм, актуалізація їх окремих положень (у тому числі з урахуванням відповідних напрацювань кримінологічної науки) і забезпечення своєчасного виконання запланованих заходів на засадах координації діяльності різних органів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про зайнятість населення : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5067-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 24. Ст. 243 (зі змінами).
2. Головкін Б.М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Харків : Право, 2011. 440 с.
3. Семенишин М.О. Концептуальні засади запобігання корисливо-насильницьким злочинам органами та підрозділами Національної поліції України (за матеріалами операції Об'єднаних сил) : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2020. 550 с.
4. Бугера О.І. Проблеми використання засобів масової інформації для запобігання злочинів серед неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2006. 224 с.
5. Налірська О.І. Вплив засобів масової комунікації на формування злочинної поведінки молоді : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2010. 20 с.
6. Галаган В.І. Запобігання негативному впливу засобів масової інформації на формування злочинної поведінки неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2015. 252 с.
7. Пелішенко В.О. Попередження та профілактика ювенальної злочинності в Україні: до розробки ефективної соціально-правової політики. *Сучасне суспільство. Серія «Політичні науки»*. 2014. Вип. 1 (5). С. 117–131.
8. Стеблінська О.С. Запобігання злочинам, які вчиняються неповнолітніми в стані сп'яніння : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2008. 250 с.
9. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 р. № 229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.
10. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» щодо вдосконалення механізму запобігання та протидії домашньому насильству (від 20.09.2021 реєстр. № 6074). *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72800.
11. Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються: поширення й тенденції в Україні: за результатами дослідження 2019 року в рамках міжнародного проекту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин – ESPAD» / О.М. Балакірева (кер. авт. кол.), Д.М. Павлова, Н-М.К. Нгуен, О.Г. Левцун, Н.П. Пивоварова, О.Т. Сакович, О.В. Флярковська. Київ : ТОВ «ОБНОВА КОМПАНІ», 2019. 214 с.
12. Про Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року : Указ Президента України від 22 жовтня 2012 р. № 609/2012. *Офіційний вісник України*. 2012. № 81. Ст. 3255.
13. Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 р. № 526-р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 67. Ст. 2015.
14. Про затвердження Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 453. *Офіційний вісник України*. 2018. № 48. Ст. 1673.
15. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027-р. *Офіційний вісник України*. 2019. № 2. Ст. 58.
16. Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року : Указ Президента України від 12 березня 2021 р. № 94/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 23. Ст. 1049.
17. Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021–2025 роки та внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 2 червня 2021 р. № 579. *Офіційний вісник України*. 2021. № 46. Ст. 2875.
18. Стратегія захисту дітей в цифровому середовищі. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/strategiya-zahystu-ditej-u-cyfyrovomu-seredovyshhi/>; Мінсоцполітики за підтримки ЮНІСЕФ починає розробку єдиної Національної стратегії забезпечення прав дітей. *Офіційний веб-сайт Міністерства соціальної політики України*. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/20643.html>.